

Н. Ф. Баландіна

Полтавський національний університет імені В. Г. Короленка

Образ журналіста в мовній свідомості школярів

Баландіна Н. Ф. Образ журналіста в мовній свідомості школярів. Проаналізовано образ журналіста, яким він постає у свідомості сучасних учнів. Складники образу — ядерні, центральні, периферійні — встановлено на основі обробки даних вільного асоціативного експерименту. Результати експерименту дозволили виокремити найсуттєвіші моменти пізнання учнів і з'ясувати, наскільки індивідуальне знання про журналіста співвідноситься з колективним, зафіксованим у словниках.

Ключові слова: образ журналіста, вільний асоціативний експеримент, асоціативне поле.

Баландина Н. Ф. Образ журналиста в языковом сознании школьников. Проанализирован образ журналиста, каким его представляют современные учащиеся. Составляющие образа — ядерные, центральные и периферийные — определены на основании данных свободного ассоциативного эксперимента. Результаты эксперимента позволили выделить наиболее существенные моменты познания учащихся и определить, насколько индивидуальное знание о журналисте соотносится с коллективным, зафиксированным в словарях.

Ключевые слова: образ журналиста, свободный ассоциативный эксперимент, ассоциативное поле.

Balandina N. F. The image of a journalist in the linguistic consciousness of pupils. The image of the journalist is analysed as modern pupils imagine it. The components of the image — nuclear, central and peripheral — are determined on the basis of the data of a free associative experiment. The experimental results allowed to distinguish the most essential aspects of pupils' cognition and find out how individual knowledge about the journalist refers to a collective one, fixed in the dictionaries.

Key words: the image of the journalist, free associative experiment, associative field.

Журналіст — одна з найбільш публічних професій, й уявити сучасний світ без неї досить важко. За роки незалежності зросла не тільки її соціальна роль, а й інтерес до неї. Так, дедалі частіше можна натрапити на обговорення проблем професіоналізму журналістів, дотримання ними етичних принципів, професійної моралі тощо — усього того, що формує стереотипний чи індивідуальний образ. Спостерігається посилення інтересу до цієї проблеми і з боку науки: останнім часом з'являються розвідки, присвячені увиразненню «я» автора через призму його публіцистичного доробку (Л. І. Лисенко, М. І. Свалова та ін.), привертає увагу зображення журналіста в художній літературі (М. В. Загидулліна), у кінематографі (В. М. Халілов, Ж. В. Караганова), аналізуються трансформації в часі (Ю. Н. Бикова, І. Шмерліна), вивчаються уявлення про нього в масовій свідомості. Учені відзначають мінливість сучасного образу, неоднозначність — аж до його деструктуризації: масовій свідомості притаманні ностальгічні спогади про журналіста радянського часу — інтелігентного, освіченого, який умів не тільки правильно говорити, а й був щирим «борцем за правду», часто останнім прихистком сподівань людей, що шукають справедливості; за часів перебудови поставав як благородний лицар, без якого й сама перебудова навряд чи могла бути

успішною; тепер це образ здебільшого розв'язного коментатора, мовлення якого переповнене безграмотними й вульгарними зворотами, що аж ніяк не впливає на його самовпевненість і безумовне право повчати «народ» [16:22].

Чи насправді цей образ зазнав значних змін, яке уявлення склалося про нього серед різних соціальних і вікових верств населення, як він оцінюється — усе це питання, актуальність яких навряд чи викликає сумнів.

Об'єктом нашої уваги обрано образ журналіста, що постає у свідомості школярів — спільноти, чие уявлення про дану професію «не затьмарено» ні радянським минулим, ні добою «перестройки». Компетенція школярів на цей предмет формувалася в наш час і практично позбавлена діахронічної перспективи, тому найсуттєвіші його риси закладені в системі координат «я — тепер».

Предметом стало вивчення складників образу, установлених на основі обробки даних вільного асоціативного експерименту.

Метою дослідження є з'ясування цілісного образу журналіста в мовній свідомості школярів, зокрема, його ядерних, центральних і периферійних елементів, установлення різнопланових зв'язків між ними. Цікавими для нас також є спостереження над збагаченням когнітивного досвіду учнів з метою пошуку раціональних шляхів у розвитку мовленнєвої й соціокультур-

ної компетенції при впровадженні елементів медіаосвіти на уроках мови.

Джерельною базою слугував матеріал опитування, проведеного на початку 2012 р. в школах м. Полтави. В експерименті аналізувалися 300 анкет із зафіксованими в них реакціями. Методика вільного експерименту полягає в тому, що вибір реакції на слово *журналіст* не обмежувався ні за змістом, ні за формою. Обмеження були лише кількісні: часу виділялося рівно стільки, щоб можна було записати першу ліпшу реакцію, яка, як відомо, є найрепрезентативнішою.

Інтерпретація виявлених фактів і закономірностей в асоціаціях учнів відбувалася на основі праць О. О. Потебні, Н. І. Жинкіна, А. А. Леонтьєва, О. О. Залевської та ін., які сформулювали методологію суб'єкт-об'єктної тяглості живого пізнання, живого знання, живого слова. Так, ще в 1862 р. О. О. Потебня у своїй книзі «Мысль и язык» писав: «Обыкновенно мы рассматриваем слово в том виде, в каком оно является в словарях. Это все равно, как если бы мы рассматривали растение, каким оно является в гербарии, то есть не так, как оно действительно живет» [9:466]. І справді, розуміння поняття *журналіста* в тому вигляді, як його подають словники, сфокусоване на семантичній структурі слова, включає найсуттєвіші поняттєві моменти й позбавлене не менш важливого складника — емоційного, оцінного й культурно специфічного. Оцінний компонент значення трапляється лише у словниках синонімів. Так, С. Караванський серед синонімів з поняттєвою семантикою — газетяр, новинар, публіцист, репортер, кореспондент, літпрацівник, коментатор, оглядач, редактор — подає слово писак, якому властиве іронічне значення [5].

Навряд чи можна погодитися з тим, що лише на основі словникового тлумачення можна сформувати повне уявлення про журналіста, зокрема про його образ. Воно слугує лише підґрунтям, яке в реальному житті модифікується: щось у ньому елімінується, а щось проростає додатковими смислами, часто індивідуальними, залежними від розмаїття повсякденної практики, побаченого, почутого, пережитого. Самі ці смисли можуть стати базовими в ментальному лексиконі людини, й експлікувати їх найкраще за допомогою асоціативних експериментів різної природи. Водночас, перед тим, як звернутися до аналізу асоціативного поля, наведемо кілька словникових тлумачень, щоб, по-перше, спостерігати тяглість значення слова *журналіст* у часі і, по-друге, увиразнити складники словникового значення, які увійшли в ментальний лексикон учнів.

Словник української мови за редакцією Б. Грінченка, що першим фіксує аналізоване слово, перекладає його так: **Журналіст**, —

та, м. Журналіст, літераторь, пишуцій въ журналах¹ [11].

Академічний словник української мови зазначає: **ЖУРНАЛІСТ**, а, ч. **Професіональний літературний працівник газет, журналів, радіо та інших органів інформації і пропаганди** [13]. Таке саме тлумачення подає і «Великий тлумачний словник сучасної української мови» 2001 р. видання [2]. У спеціальному «Словнику журналіста» читаємо: «**Журналіст** (франц. journal) — творчий **працівник**, який професійно **збирає, одержує, створює інформацію для засобів масової інформації**, виконує **редакційно-посадові службові обов'язки в ЗМІ** (у штаті або на позаштатних засадах)» [12].

Такий перегляд словникових значень відтворює уявлення про професію за різних часів: від «літератора, пишущего въ журналахъ» до «працівника, який професійно збирає, одержує, створює інформацію для засобів масової інформації». З них можна дізнатися про діяльність журналіста в різні часи й про його роль у суспільстві. Так, академічний словник, який був виданий у радянську добу, через увиразнення пропагандистського складника імпліцитно вказує на залежність журналіста від ідеології. У той час журналіст був практично позбавлений права мати власну ідеологію й здебільшого відіграв роль ретранслятора владних ідей. Малозначущість професії призвела до того, що про неї навіть не згадано у словнику іноземних слів 1954 р. видання [10]. Це поняття відсутнє і в «Советском энциклопедическом словаре» [14]. Водночас нічим вже не можна пояснити той прикрий факт, що лексеми *журналіст* немає у виданому в 2008 р. шкільному тлумачному словнику за загальною редакцією В. В. Дубічинського [15]. Причому цей словник далеко не кишенькового формату — нараховує він 100 тис. одиниць. Відсутня ця лексема як акція і в останньому асоціативному словнику С. Мартінек, щоправда, зафіксована як реакція: *газетяр* (15 разів), *знаний* (2), і по одному разу в реакціях на лексеми *вільний*, *запитати*, *майбутній*, *молодий*, *незалежний*, *правдивий*, *свідомий* [7]. Зважаючи на бурхливий розвиток масових комунікацій й зростання ролі журналіста в суспільстві, не виключена можливість подальшого розширення семантичної структури цього слова і появи нових ширших тлумачень.

У цілому можна констатувати, що словник подає «надіндивідуальний» образ журналіста й репрезентує найсуттєвіші моменти пізнання або так звані колективні знання. Знання, добуте як реакція на слово-стимул, виступає вже як одномоментне індивідуальне, як одиниця внут-

¹ У поданих словникових статтях напівжирним виділено слова-поняття, що зафіксовані в реакціях учнів буквально або віднесені нами до психологічних синонімів чи антонімів.

рішнього (ментального) лексикону людини. І саме в ньому образ журналіста постає як живе актуальне уявлення.

Внутрішній лексикон людини формується не словником, а реальними ситуаціями, образами, емоційно-оцінними переживаннями. Сказане актуальне й для дитини. Як зазначав А. А. Леонтьєв: «Образ світу в дитини — це не абстрактне, холодне знання про нього. Це не знання для мене: це *мої* знання. Це не *світ навколо мене*: це світ *частиною* якого я є і який так чи інакше *пропускаю через себе й осмислюю себе*» [6:349]. Сказане підтверджується й поданим нижче асоціативним полем слова *журналіст*, укладеним на основі опитування учнів. На прикладі укладеного поля можна побачити, наскільки індивідуальне знання співвідноситься з колективним. Визначення у словнику акумулює найсуттєвіші моменти пізнання через контакти із зовнішнім світом, але переробляються механізмами психічної діяльності індивіда, тобто не просто того, що сприймається, а й чуттєво усвідомлюється в комплексі перцептивних, когнітивних і афективних (емоційно-оцінних процесів) [4:24].

Одиниці внутрішнього лексикону учнів відзначаються багатомірністю, у його організації виокремимо кілька якісно різних вимірів: 1) ядерного, центрального і периферійного секторів поля; 2) понятійного й конотативного; 3) парадигматичного й синтагматичного, що в цілому дозволить увиразнити поняттєву ієрархію й неоднорідність свідомості учнів.

1. Ядерний, центральний і периферійний сектори поля подаються в найбільш зручній для сприйняття формі — розташування в колонці, що дозволяє вибудувати словесні ряди за спадною частотністю, отримати інформацію про характер зв'язку між вихідним словом і його асоціатом, а також про зв'язок між самими асоціатами. Слова в горизонтальних рядах пов'язані на рівні смислів, насамперед семантичної схожості і протилежності. Переважна їх кількість є визначеними синонімами, наприклад *газета, преса; професія, спеціальність; говорити, розмовляти*, чи антонімами: *розумний — дурень*; інші — або психологічними симілярами (з англ. similar — схожий, подібний): *писати, перо; камера, зйомка*; або психологічними опозитами (з англ. opposite — протилежний): *людина — не людина*. Трапляються ряди з формальними модифікаціями одного і того ж слова: *допитливість, допитливий, любопитний (прост.)*. Периферійні асоціації, які траплялися в кількості від одного до трьох, у цих блоках не наведені.

Поданий нижче перший блок асоціацій передає найтипніше логіко-понятійне уявлення

школярів про журналіста і відображає ядро колективних знань, оскільки максимально збігається із словниковим тлумаченням.

I. Ядро поля:

– газета 41, преса 1 — усього 42 реакц.;

– стаття 39, статті 1, доповідь 2, — усього 42 реакц.;

– професія 31, робота 5, робочий, спеціальність, писатель, письменник, філолог 2 — усього 41 реакц.;

– новини 28, відкриття 2, — усього 30 реакц.;

– інтерв'ю 28 — усього 28 реакц.;

– інформація 17, відомості 2, інформатор 4, знання 2, факти 2, — усього 27 реакц.;

– допитливість 2, допитливий 1, любопитний 1, цікавість 2, дізнатись щось нове 1, розвідник 1, шпигун 1, (з)добувач 4, добувач інформації 1, пошук 2, археолог 1 папараці 4, папараці 4 — усього 25 реакц.;

– писати 18, пише багато 2, писака 2, перо 1 — усього 23 реакц.

Використовуючи метамову примітивів із залученням ядерного лексикону учнів, образ журналіста можна описати так: «Це *професія*, пов'язана з *інтерв'юванням, допитливістю* та *добуванням інформації в будь-який спосіб, щоб опитати останню в газетній статті як новину*»².

II. Центр поля:

– мікрофон 24 — усього 24 реакц.;

– камера 14, дядя з камерою 1, зйомка 1 — усього 16 реакц.;

– (задавати 1) питання 4, розмова 2, розмови 1, розмовляти 1, багато розмовляє 2, говорити 1, балакує 1, комунікабельність 1, трепло 1 — усього 15 реакц.;

– журнал 13 — усього 13 реакц.;

– репортаж 13 — усього 13 реакц.;

– фотоапарат 5, фотограф 4 — усього 9 реакц.;

– телебачення 5, телевізор 3, екран 1 — усього 9 реакц.;

– диктофон 8 — усього 8 реакц.

Якщо попередній блок більше стосується діяльності журналіста, то другий розширює уявлення про нього й увиразнює візуальний образ асоціаціями-деталлями: «Це *комунікабельна людина з мікрофоном, камерою, фотоапаратом, диктофоном*, яка працює в *журналах* і на *телебаченні* і пише *репортажі*».

III. Периферія поля:

– кореспондент 7 — усього 7 реакц.;

² У метамовному визначенні виділено лексеми, наявні в ядерних асоціаціях учнів.

– брехня 2, брехун 1, люди, які говорять неправду 1, вигадують все підряд 2 — усього 6 реакц.;

– людина 1, нагла людина 1, люди 1, чоловік 1, відомий чоловік 1, не человек 1 — усього 6 реакц.;

– розум 1, розумний 2, вища освіта 1, всезнайко 2 — усього 6 реакц.;

– подорожі 3, переїзд 1, дорога 1 — усього 5 реакц.;

– (моя) мрія 4 — усього 4 реакц.

Третій блок, периферійний, порівняно з попередніми включає більшу кількість аксіологічних асоціацій, деякі з яких дуже м'яко можна подати так: «Це здебільшого *розумна, мобільна людина-кореспондент*, іноді *необ'єктивна*, але *я мрію такою бути*».

Ці блоки засвідчують цілком задовільний результат пізнання учнями світу, який є необхідною умовою їх адаптації у зовнішньому світі й адекватного реагування на нього. При цьому образ журналіста здебільшого постає не як оригінальний, а навпаки: перегляд асоціацій — ядерних, центральних і периферійних — засвідчує стереотипність уявлення і передбачуваність реакцій. Реакції, як відомо, залежать від того, як слово було ідентифіковано, у яку систему координат включено.

Менш частотні периферійні реакції, що не показані в поданих вище полях, такі: *ТСН 3, ЗМІ 2, гаряча точка 2, думка 2, гроші 2, програма 2, цікаво 2, радіо, редактор, редакція, замовлення, життя, диктор, ризик, сюжет, акула пера, лист, футбольний, телеміст, зірка, піар, проблеми, історія*. І хоч ці реакції не увійшли ядерний і центральний ментальний лексикони учнів, вони виразнюють сучасний образ журналіста, але вже більш суб'єктивно. Таким чином, можна говорити про певну відмінність індивідуального знання від опису колективного знання, поданого у словниках.

Фокусуючи увагу на полі в цілому, можна побачити, що, на відміну від асоціацій *газета* (ядерна асоціація) і *телебачення* (центральна асоціація), не увійшли в ядро і центр поля такі основні поняття, як *ЗМІ, радіо, факти*. Не зафіксовано жодної реакції, пов'язаної з *Інтернет-журналістикою*. Такий стан, очевидно, зумовлений тим, що в школі практично не приділяється увага медіа-освіті. Перегляд нових програм з української мови (2012 р.) для загальноосвітніх навчальних закладів, укладених за новим освітнім Стандартом, засвідчує відсутність у соціокультурній змістовій лінії навіть елементів медіа-освіти (Програми поки що не надруковані і знаходяться на сайті МОН України). Щоправда, перші спроби впровадження медіаграмотності серед педагогів вже робляться: укладено навчальну програму “Медіаосвіта

(медіаграмотність)” (для слухачів курсів підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників)», яка теж знаходиться на сайті міністерства.

Якщо говорити про одиничні реакції, то їх, як правило, вважають індивідуальними, пов'язаними з актуальним для даного моменту світосприйняттям, з унікальним особистісним досвідом, творчим і нестандартним ставленням до світу. До них, зокрема, можна віднести такі реакції: назва телеканалу (*5 канал*), імена журналістів (*Гонгадзе, Фреймут, Діма*), їхні зовнішні (*сережка, окуляри*) й поведінкові ознаки (*веселий, посмішка*), знакові події (*убивство*) й найближчий особистісно-життєвий простір (*батько, сестра, не я*).

2.32 асоціації, що становить трохи більше десяти відсотків, мають негативну конотацію, що підтверджує справедливість думки про те, що предмети і явища об'єктивної дійсності не тільки мисляться, а й переживаються, виразнюються у формі негативних оцінок, лайливою лексикою.

Як відомо, процес оцінювання вважається суб'єктивним, пристрасним: будь-яка оцінка — позитивна чи негативна — дається певним суб'єктом і залежить від його вільного вибору, поглядів і смаків, від того, отримує він насолоду чи відразу, симпатію чи антипатію стосовно об'єкта. Серед отриманих асоціацій можна виділити 10 семантичних угруповань, пов'язаних з:

1) оцінкою журналіста на предмет об'єктивності (*брехня, брехун, люди, які говорять неправду, вигадують все підряд*);

2) гонитвою за сенсаціями (*напараці, штигун*);

3) розумовими здібностями (*дурень, пень, не завжди розумний*);

4) поведінкою (*нахабність, нагла людина, пріліпало*);

5) надмірною балакучістю (*трепло*);

6) іронічним оцінкою (*писака*);

7) позбавленням права називатися людиною (*не человек*);

8) метафоричними номінаціями-зоологізмами (*звір, пацюк*);

9) лайливою назвою (*мудак*);

10) недиференційованою негативною оцінкою (*журналюга погана, поганець, щось нехороше*).

Кількість таких асоціацій серед дітей дещо вражає, але, з іншого боку, це можна пояснити тим, що діти часто повторюють думки дорослих й іноді з притаманним їм максималізмом намагаються бути «оригінальними». У цілому ж прислужилася негативізації образу продажність самих журналістів, гонитва за сенсаціями, безцеремонність, поверхневність, а також проекція образу в художній культурі. Література і кінематограф тут відіграли особливу роль, сприяючи, утім, й міфологізації професії. Цей міф, що-

правда, в іронічно-гумористичній формі лаконічно передав Матвій Ганапольський у своїй книзі «Кисло-сладкая журналистика»: «В массовом сознании журналист — это полупродажная поверхностная личность, сующая нос, камеру и микрофон в реальную жизнь, проверяя в карьерных целях» [3].

Сказане цілком підтверджує думку М. Ф. Алефіренка про те, що важливою особливістю знання як соціально-культурного феномена є «не тільки його відповідність дійсності, скільки той факт, якою мірою дана форма знання узгоджується із загальними ціннісно-смысловими стандартами культури» [1:178], а вони засвідчують справедливості припущень деяких дослідників про формування симптомів «розколотого образу». У зв'язку з цим цілком можна констатувати, що прецедентний образ журналіста, який би узгоджувався зі словниковими тлумаченнями, у свідомості учнів відсутній. На жаль, він відсутній і серед інших верств населення через низку об'єктивних факторів: значний крен в бік розважального компонента, бурхливий розвиток жовтої преси, зосередженість на тематиці, яка роз'єднує суспільство, ствердження принципу сенсаціоналізму в інформаційних блоках, міцний союз журналістики й PR-технологій.

3. Виділення ядра, центра і периферії асоціативного поля, оцінке сприйняття журналіста школярами є важливими чинниками, але не єдиними. Живе знання структуроване не тільки по польовому принципу. Відомо, що життя слова, за образним висловлюванням В. В. Морковкіна, відбувається на перехресті двох планів — синтагматичного й парадигматичного [8:35]. У зв'язку з цим видається доцільним у системі асоціацій виділити парадигматичні й синтагматичні відношення. І хоч деякі моменти такого розподілу викликають дискусії, усе ж ризикнемо їх навести. Прикладами парадигматичних зв'язків слугують:

- синоніми: кореспондент, редактор, писака; папараці; письменник, філолог;
- діяч — знаряддя діяльності: камера, диктофон, фотоапарат, перо, мікрофон;
- діяч — продукт діяльності: стаття, репортаж, лист, сценарій, доповідь; газета;
- діяч — поле діяльності: редакція, газета, телебачення, радіо, ЗМІ;

- діяч — мета: інформація, новина, факти;
- діяч — діяльність: писати, добувати, розмовляти, питати, інтерв'ю, брехати.

Останній тип можна вважати перехідним, оскільки він демонструє сполучувальні можливості аналізованого слова і відтак його синтагматику: *журналіст — писати і Журналіст пише.*

Прикладами синтагматичних відношень є: *журналіст — багато пише; багато розмовляє; говорить неправду; вигадує все підряд; балакучий, допитливий, розумний, веселий, не завжди розумний; професія, спеціальність, робота; розвідник, археолог, шпигун, брехун, моя мрія.* Роль синтагматичних відношень для розвитку комунікативних навичок учнів важко переоцінити, адже вони є зародками висловлювання з предикацією різної семантики, пор.: *Журналіст багато пише, Журналіст допитливий, Журналіст — це професія.*

Виділення парадигматичних і синтагматичних відношень дає можливість припустити, що при потребі в реальній ситуації ці зв'язки будуть активізовані більшістю учнів й комунікація на цей предмет буде успішною. Крім того, вказані типи відношень між словами демонструють «готовність» стати висловлюванням, а висловлювання — стати текстом. Власне, асоціації — це потенції слів стати текстом, у якому слово-стимул *журналіст* стає заголовком до нього.

Наведене асоціативне поле та аналіз зв'язків між словом-стимулом і реакціями на нього, а також зв'язків між самими асоціатами дозволяє стверджувати, що значення слів живуть подвійним життям: з одного боку, вони статичні, і це фіксується у словниках, з іншого, — динамічні, змінювані, які разом із статичними також входять в ментальний лексикон носіїв. Збагачення когнітивного досвіду учнів відбувається різними шляхами: через слово, через безпосереднє сприйняття зовнішнього світу і через практику. З іншого боку, можна говорити про наявність у ньому лакун; так, заслабкими є знання різновидів мас-медій, зокрема новітніх, специфіки журналістської діяльності, публіцистичних жанрів, що є об'єктивним явищем, оскільки живе знання завжди принципово не повне, відкрите. Способи заповнення лакун у свідомості учнів можуть стати предметом окремого дослідження.

Література

1. Алефіренко М. Ф. Современные проблемы науки о языке : учебное пособие / М. Ф. Алефіренко. — М. : Флинта, 2005. — 412 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 170000 слів / [за ред. В. Т. Бусел]. — К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. — 1440 с.

3. Ганапольский М. Кисло-сладкая журналистика / Матвей Ганапольский. — М. : АСТ, 2009. — 416 с.
4. Залевская А. А. Значение слова через призму эксперимента : монография / А. А. Залевская. — Тверь : Твер. гос. ун-т, 2011. — 240 с.
5. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / Святослав Караванський. — К. : БаК, 2008. — 512 с.
6. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психологические труды / А. А. Леонтьев. — М. : Моск. психолого-социальн. ин-т ; Воронеж : НПО «МОДЕК», 2001. — 448 с.
7. Мартінек С. Український асоціативний словник : у 2 т. / Світлана Мартінек. — 2-ге вид., стер. — Львів : ПАІС, 2008. — Т. 1. Від стимулу до реакції. — 344 с. ; Т. 2. Від реакції до стимулу. — 468 с.
8. Морковкин В. В. Идеографические словари / В. В. Морковкин. — М. : Наука, 1970. — 71 с.
9. Потебня О. О. Эстетика и поэтика / О. О. Потебня. — М. : Искусство, 1976. — 614 с.
10. Словарь иностранных слов : 20000 слов / [под. общ. ред. И. В. Лехина, Ф. Н. Петрова]. — М. : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. — 855 с.
11. Словарь української мови : у 4 т. / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. — К. : Наукова думка, 1996. — Т.1 (А–Ж). — 494 с.
12. Шмерлина И. Журналист : декомпозиция образа? / И. Шмерлина // Социальная реальность. — 2007. — № 6. — С. 22—28.
13. Словник журналіста : перміни, мас-медіа, постаті / [за заг. ред. Ю. М. Бідзілі]. — Ужгород : ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. — 224 с.
14. Словник української мови : в 11 т. — К. : Наукова думка, 1971. — Т. 2 (Г–Ж). — 550 с.
15. Советский энциклопедический словарь / [глав. ред. А. М. Прохоров]. — 4-е изд.— М. : Советская энциклопедия, 1988. — 1599 с.
16. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / [за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського]. — Х. : Школа, 2008. — 1008 с.